

så simpelt som bollhavet är genuint IKEA:nskt utan inspirerat av Danmark.

För konsumenten är IKEA ett koncept: här köper man de billigaste möblerna, men här finns även textilier, mattor, krukväxter och så vidare. Men IKEA är också ett populärt utflyktsmål på sön- och helgdagar. Att åka till möbelvaruhuset betraktar jag som en ritual, nästan som att gå i högmässan. När man träder in genom de snurrande dörrarna överskrider man en tröskel in i ritualen. Väl inne i byggnaden börjar den anormala tiden löpa. Motsvarigheten till kyrkvårdar möter ovanför rulltrapporna – inte med psalmböcker men – med kataloger, vagnar och kassar. Man följer en speciell rutt via pilar på golvet som för en från punkten A till punkten B, precis som när prästen läser texterna och gör de symboliska handlingarna i en viss föregiven tidsföljd under en mässa. Kaffe och kanelbulle för 10 kronor ersätter nattvardsvinet och oblaten. När man åter stiger ut genom porten avslutas den anormala tiden igen och ritualen är över.

Ett synligt tecken på att man deltagit i ritualen är den oformliga blå eller gula kassen. Kristoffersson tar upp fenomenet på ett par ställen i sin bok. Kassen introducerades på 1980-talet. Författaren problematiserar den knappast, men jag finner den väl värd att granska närmare. Jag betraktar nämligen kassen som en anomali. Den är intressant för att den bryter mot IKEA-konceptet: funktionalitet. Kassen är dysfunktionell. Den är, menar jag, så illa konstruerad att de varor som stoppas däri genast faller ur. Inte heller går kassen att ställa ifrån sig utan att den faller omkull. Jag finner det högst intressant att ett så etablerat företag – vars emblem är geniala lösningar – inte lyckats konstruera funktionella emballage. Jag hade gärna sett en blänkare om det i boken. En annan intressant aspekt, som möjligen inte var förhanden när Kristoffersson skrev sin bok – är också att kassarna blivit något av EU-migranternas signum. Man kan säga att EU-migranterna i Sverige har gett IKEA-kassen ett ansikte, blivit ett slags fanbärare för företaget. Kommer detta faktum att knytas till the corporate storytelling manne?

Kristoffersson har förvisso tagit som sin uppgift att kritiskt granska IKEA-konceptet, men

ibland blir hennes granskning lite ensidigt kritisk. Det finns ju trots allt en hel del positivt med företaget: För visst är det väl så att IKEA-katalogens interiörbilder har lärt svenskarna att uppskatta abstrakt konst? Det påstod i alla fall en av mina lärare i konstvetenskap på 1970-talet, och jag tror att det stämmer. Det får väl troligen ses som en icke avsedd effekt, eller var det i folkfostrande syfte man hängde den abstrakta konsten på väggen ovanför IKEA-soffan eller sängen i katalogen och vände svensken vid bildspråket? Positivt är det i alla fall.

En annan positiv effekt är att IKEA inneburit att även de mindre penningstarka konsumenterna kunnat förverkliga en del drömmar om nytt möblemang. Kristofferson talar om det i termer av hur konsumtionskulturen lett till lyxens demokratisering. Och IKEA erbjuder ju just det: Lyx till konsumentpris. Men ibland kanske ändå utöver vad vi har råd med. Varuhuset fungerar, skriver hon, som en inspirerande miljö som förför oss och lockar till konsumtion. Prynarna väcker vår längtan och vårt begär. Detta är vitala delar av modern konsumtionskultur och IKEA är en framgångsrik aktör i sammanhanget.

Boken är vackert utformad, välskriven, faktafylld och klart läsvärd. Dock finner jag den lite mer än nödvändigt och ensidigt kritisk. Men som faktabok om IKEA:s historia är den säkert oslagbar. Lägg den på soffbordet när vännerna kommer på besök. Den kommer att ge upphov till många inspirerande samtal. Kanske skulle nästa bok om IKEA handla om kundernas berättelser om hur de använder möbelvaruhuset och hur de förverkligat sina drömmar där.

Agneta Lilja, Huddinge

Karin Zidén och Örjan Bertilsson:
*Rokokomålaren Anders Berglin.
Stilbildare inom jämtländsk folkkonst.*
Förlag 404, Offerdal 2014. 153 s., ill.
ISBN 978-91-9812482-8.

Såsom Anders Berglin var stilbildare inom jämtländsk folkkonst kan den bok som Karin Zidén och Örjan Bertilsson gjort om honom tjä-

na som stilbildare för böcker om svensk folkkonst. Den är vackert formgiven med röd tygrygg och text i silver till grönt omslag med Berglins blomsterdekor från 1774 på altarringen i Sunne gamla kyrka, en dekor som liknats vid en sommaräng. Bildmaterialet är rikt och välvalt till kunniga texter skrivna med förundran och beundran även om Zidén och Bertilsson arbetat med detta digra material i många år. Bilderna, och hela boken, förmedlar den sköna stämning som kan ligga i ett kyrkorum eller en gammal sal med eftermiddagssol. Detta rika bildverk visar på bredden av Berglins verk från kyrklig prakt till hemmens prydnad och ger en nyanserad bild av hans konstnärliga produktion. Boken är som Jämtlandsrokoko i sig en gedigen jämtländsk produkt. Författarna, förlaget, formgivaren finns i Jämtland med kännedom om verk i privat ägo och lokala förhållanden. Framför allt får boken läsaren att se Jämtlandsrokoko och dess upphovspersoner i ett nytt, lokalt norrländskt, samtida sammanhang, som aldrig tillförne.

Bilderna ger nya upplevelser av praktfulla kyrkorum som dem i Hackås, Näs, Sunne, Ovikén och Åre gamla kyrka. Generöst bjuder författarna in läsaren att opretentiöst, men på djupet, lära känna Jämtlands folkkonst och en av dess stilbildare. Bilderna visar kyrkoinredningar, möbler och föremål och det räcker gott. Boken zoomar in måleriet, rokokomåleriet, in i minsta detalj. Karin Zidén, språklärare, och Örjan Bertilsson, bonde, har under lång tid haft ett passionerat intresse för det jämtländska möbelmåleriet från 1700- och 1800-talen. Berglins med blomster och marmorering personligt dekorerade Jämtlandsskåp tilldrog sig särskilt intresse. Det var Anders Berglin (1737–1805) som införde rokokons formspråk och färgsättning inom måleriet i Jämtland. I bokens första avsnitt sätter författarna in Berglin i hans samtid, därefter får läsaren följa honom i de fantastiska kyrkoinredningar han var med om att skapa vid 1700-talets slut, se och förstå hur han smyckade skåp, skrin och klockfodral för hemmens prydnad. Avslutningsvis visar författarna lika insiktsfullt på vad Berglins kollegor i landskapet skapade: Pehr Sundin, Carl Hofverberg,

Olof Hindriksson Fjalström, med flera, varav många oidentifierade.

Redan i förordet tilltalas läsaren av det personliga anslag som boken håller och för läsaren genom Berglins liv och verk. Texten baseras på vad författarna ser och den kunskap som finns om Anders Berglin genom främst Maj Nodermanns undersökningar om jämtländska mästare och möbler. Maj Nodermann var i många år Nordiska museets folkkonstexpert och specialiserad på Jämtland efter tjänstgöring vid Jämtlands läns museum på 1950-talet. Zidén och Bertilsson applicerar smidigt denna och sin egen kunskap på verken de umgås med runt om i Jämtland. Dispositionen är tydlig och klar, resonemangen enkla att följa. Författarna hyser en stor, kärleksfull, respekt för sitt material och gör det full rättvisa genom att dra tydliga gränser mellan spekulationer och vad som faktiskt kan styrkas i tillförlitliga källor som kyrkoräkenskaper och husförhörslängder. Signeringar och dateringar letas fram för stöd för attribueringar. Det är en bragd att utifrån all den kunskap som redan föreligger om Jämtlands folkkonst ändå lyfta fram den i nytt ljus. Boken visar på Berglins storhet och tillika den rika norrländska folkkonst som väntar på att bli återupptäckt med nya sätt att se.

Ett alldeles utmärkt sätt att ta sig in i en förfluten kultur och dess konstnärskap är att låta just en konstnär visa vägen. Vem var Anders Berglin? Varför fastnade Zidén och Bertilsson för honom, och inte för den lika framgångsrike rokokomålaren Pehr Sundin eller bildhuggaren Johan Edler med sin ”edlerokoko”? Eller Carl Hofverberg, officeren/formgivaren/konstnären, som bokstavligen förde rokokon med sig från Stockholm till Jämtland? Författarnas svar ligger i skönheten i Berglins måleri. Läsarens svar kan också ligga i Berglins okuvliga konstnärliga begåvning och utveckling till målare i ett förindustriellt allmogesamhälle i norra Sverige. Som son till Lisbeta Andersdotter och den indelte soldaten och snickaren Olof Jonsson i Tossåsen i Bergs socken döptes han till Anders Olofsson. Åren 1754–1762, då han var 17–25 år, tjänade han som dräng i olika gårdar i Berg. Då han 1767 är trettio år återfinns han som gesäll i hus-

förhörslängden hos stadsmålaren Paul Hallberg i Hudiksvall. Nu heter han Berglin och är dopvittne då Hallbergs son Michael döps. Berglins och Hallbergs måleri har uppenbara likheter, som Berglin sedan utvecklar som konstfärdig blomster-, landskaps- och figurmålare i Jämtland. Måhända han tidigt kom i kontakt med Carl Hofverberg innan han antogs som gesäll hos Hallberg? Hofverbergs gård låg på gångavstånd från Tossåsen. Hallbergs salsinteriör från 1768 i gården Wallins, Växbo no 10, Bollnäs socken, Hälsingland, ger klara besked om Hallbergs starka inflytande på Berglin. Samma år skänker Berglin med sin mor en altartavla till Åsarne kapell i Bergs socken. Motivet är Konungarnas tillbedjan, samma som för Paul Hallbergs altarmålning från 1764 för Delsbo kyrka, fast i mindre format. På egen hand kom Berglin att lämna Hallbergs mörkare färgskala och använda mer rött och blått i en mer utpräglad rokoko, Jämtlands rokoko, som den jäms med Berglin utvecklades av främst Pehr Sundin i blomstermåleri i klara, livliga färger och graciösa rocailles med flyhänta handlag.

Altartavlan i Åsarne kapell 1768 är Berglins första kända verk, enligt Maj Nodermans fullständiga verkförteckning som sträcker sig till 1799. Hans repertoar är mångsidig från uppdrag i kyrkorna med altartavlor, predikstolar, förgyllning av altaruppsatser till enklare uppgifter som rödfärgskokning och vitlimning. Kyrkoräkenskaper ger klara besked om hans kapacitet och kompetens. Sammantaget hade Berglin uppdrag i 18 kyrkor, de flesta i Storsjöbygden. Undantagen är hans arbeten för kyrkorna i Vemdalen och Lillhärdal i Härjedalen. Det är också Berglin som målat altartavlan i Jonas Granbergs altaruppsats från 1776 i Särna kyrka i Dalarna. I Näs och Hackås arbetar de samstämmigt och får Johan Edlers snickeri att framträda i all sin kraft och karisma. Hackås kyrka anses vara från 1100-talet och genomgick en omfattande ombyggnad på 1770-talet. Altaruppsättning och predikstol skulpterades av Johan Edler med altarmålning föreställande Kristus i Getsemane av Berglin. Rocailerna som inramar målningen och fortsätter på altarringen inramade av marmoreringar är spänstiga och drivna. Prediksto-

len är dekorerad med Berglins sirliga rocailles och generös förgyllning som accentuerar ”Trä och Bildhuggare arbetet” av Johan Edler. Till predikstolen leder en trappa med läktare dekorerad med bilder av de fyra evangelisterna. Som figur- och landskapsmålare är Berglin ganska skral, vilket författarna inte nämns nämna, och blomstermåleriet tar ju över. I predikstolens korg står att läsa: ”Mästar Anders Berglin som förgyllt och målat denna prediksstolen år 1778 uti juli månad.” I Näs kyrka, ett utsökt komponerat mästerverk i rokokons lekfulla former och ljusa färgskala, dekorerade Berglin 1769 den marmorerade predikstolens ljudtak med strödda rosor och på väggen över dörren keruber inramade av ljusgröna draperier.

I Hackås socken är Berglin på hemmaplan. Där köpte han 1772 gården Östnår no 1 som blev hans fasta punkt livet ut. Vid sidan av alla sina målaruppdrag bedrev han jordbruk tillsammans med sin hustru Christina Jonsdotter och deras fyra barn. Anders Berglin dog 1805 vid en ålder av 68 år. De sista levnadsåren ägnades åt sysslorna på gården. Bouppteckningen visar ett välbärgat hem med statusföremål som silverbälgare, tumlare och skedar. Bland möbler upptas tre skåp, tre kistor, tio stolar, två speglar och rikhaltigt lösöre. På gården fanns två ston, en ko och 14 får. Berglins änka drev gården vidare till 1812 då äldste sonen tog över.

Samtidigt som bildhuggaren Johan Edler och Anders Berglin tillsammans skapade rokokoinredningar för de jämtländska kyrkorna levererade de möbler och föremål som beställts från gårdarna, fattiga som rika. Kyrkornas målare och snickare var de skickligaste att anlita också till heminredning. Banden mellan kyrko- och allmogemåleri är överallt starka. Genom kyrkoinredningarna kan upphovspersoner till konstfärdiga möbler och föremål i gårdarna spåras. Edler och Berglin kan skönjas i åtskilliga dubbel-skåp och ståndskåp i Jämtlands rokoko, även om variationerna är stora. Målaren söker förnyelse och utveckling, prövar nya blomsterbindningar och varierar sin marmorering. Ett enkelt ståndskåp, med rakt krön och rak avslutande golvlister med en rektangulär dörr blev med Berglins marmorering i gråblått och rokokoko-

dekor en statuspjäs av högsta rang. Sirliga blomsterkvistar med den för Berglin typiska röda centralblomman pryder dörrspeglarna. Smärre blomsterkvistar ligger strödda över hela fronten och sidostyckenas spegelfält. Den röda nyckelskylten har fått en målad pendang. Mellan sidofältens långsmala spegelfält vaktar omsorgsfullt återgivna domherrar. En fjärl har landat i en övre dörrspegel. Måleriet på denna *piäs* från ”Anno 1783” och alltjämt i privat ägo vill jag ge benämningen Berglins rokokopoesi.

Sammanfattningsvis är detta ett föredömligt vederhäftigt och vackert bildverk om svensk folkkonst. Det presenterar en av Jämtlands skickligaste rokokomålare i en bedårande närstudie, som samtidigt leder till ytterligare belägg för en perspektivförskjutning i gängse uppfattning om målarnas vandringsvägar i sökandet efter utveckling och utbildning. Helt visst sökte sig många till mästars verkstäder i Stockholm, men ännu flera rörde sig mellan landskapen Jämtland, Härjedalen, Hälsingland, Medelpad och Ångermanland inom södra Norrlands kulturkrets och dess vidsträckta kontaktnät bland konstnärer och hantverkare. En av aktörerna på denna arena var soldatsonen Anders Olofsson från Tossåsen, sedermera stilbildare inom Jämtlands rokoko och en av Sveriges skickligaste rokokomålare. Och plötsligt ser jag likheten mellan jämten Jöns Månssons finstilta ”rosor” på de så kallade Forsaskåpen i Hälsingland och Anders Berglins blomstermåleri. Jöns Månsson växte upp i Myssjö socken i slutet av 1700-talet, helt nära Hackås.

Maj-Britt Andersson, Hudiksvall

Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial. Märta Ramsten, Karin Strand & Gunnar Ternhag (red.). Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala 2015. 225 s., ill. ISBN 978-91-87403-10-1.

Skillingtryck som historiskt och kulturhistoriskt källmaterial är ämnet för denna samlingsvolym.

De tio artiklarna bygger på föredrag presenterade vid seminariet ”Skillingtryck som källmaterial”, anordnat den 17 september 2013 av Svenskt visarkiv och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. De berörda författarna tillhör alla forskare inom olika humanistiska discipliner, undantaget en professor representerande ämnet kemi. Publikationen visar ett följdriktigt samband med antologin *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker* (2008) – se recension i RIG nr 3 2009.

Efter ett kort förord inleder Karin Strand med att klargöra begreppet *skillingtryck*, vidare hur tidigare forskning värderat dessa och motsvarande tryck som källmaterial. Utifrån en estetisk plattform anlagd i 1600-talet hämtar Strand referenser från balladsamlaren John Selden (1584–1654) och dennes uppfattning om *efemära tryck*. De enkla litterära alstren anses därigenom tillhöra ett allmångods som normalt inte kan konkurrera med den högre vitterheten. Samtidigt reflekterar ”gatulitteraturen” över vardagens realiteter och är emellanåt en direkt utlöpare av det folkliga, åtminstone under tryckens senare utgivningsperiod. Internationellt sett förefaller forskningen omkring liknande tryck ha tilltagit under de senaste tjugo åren. Begreppsmässigt förekommer inte *skillingtryck* utanför Skandinavien, beträffande exakt format och myntvärde. På Brittiska öarna anses *broadsides* och *chapbooks* ligga närmast, i Tyskland *Flugblätter*. I Sverige betraktas Ulf Peder Olrog (1919–72) som något av en pionjär inom området, även om estetikprofessor Evert Wrangel (1863–1940) redan på 1890-talet ska ha publicerat uppsatser i ämnet.

Därefter undersöker Eva Danielson marknadsföringen omkring *skillingtryck*. Författaren tar huvudsakligen sikte på perioden 1870–1920 – utgivningens sista 50 år – dess storhetstid och fall. Förtjänsten av tryck bedöms ha varit sämre före mitten av 1800-talet och allmänhetens ökande läskunnighet betraktas som en milstolpe för mer vinstgivande tider. Vid sidan av att kundkretsen växte blev också förlagen fler, samtidigt sjönk papperspriserna, modernare tryckteknik infördes och postgången blev effektivare. På fältet återfanns å andra sidan de en-